

STRESZCZENIE

Powstanie archidiecezji lwowskiej obrządku ormiańskokatolickiego wiąże się z zawarciem unii ze Stolicą Apostolską w 1630 r. przez biskupa Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego Mikołaja Torosowicza. Wykorzystano wówczas istniejące już struktury duszpasterskie i instytucje kościelne; wprowadzono nowe rozwiązania prawne oraz przejęto niektóre zwyczaje liturgiczne z obrządku łacińskiego. Archidiecezja ormiańska znajdowała się poza obszarem jurysdykcji Patriarchatu Ormiańskokatolickiego z siedzibą w Cylicji. Do roku 1917 podlegała Kongregacji Propagandy Wiary w Rzymie, a następnie Kongregacji Kościołów Wschodnich tamże. W porównaniu z innymi diecezjami w Rzeczypospolitej, omawiana archidiecezja posiadała miniaturowe struktury i urzędy. Na początku XX stulecia pod względem administracyjnym podzielona była na 3 dekanaty i 9 parafii, w których pracowało ponad 20 duchownych. Liczbę wiernych szacowano zaś na niespełna 5000 osób. Do najważniejszych instytucji archidiecezjalnych należały: Konsystorz Arcybiskupi (Kuria), Kapituła Katedralna, Zakon ss. Benedyktynek ormiańskich wraz z prowadzoną przez zakonnicę szkołą żeńską, Zakład Wychowawczy im. Józefa Torosiewicza, Bursa im. abp. Izaaka Isakowicza w Czerniowcach oraz Archidiecezjalny Związek Ormian.

Przyjęta w rozprawie cezura 1902-1938 obejmuje pontyfikat abp. Józefa Teodorowicza. Rozpoczyna się od ingresu hierarchy do katedry ormiańskiej 2 II 1902 r., kończy zaś z chwilą jego śmierci 4 XII 1938 r. Stanowi tym samym zwartą całość, a zarazem finalny okres istnienia archidiecezji oraz funkcjonujących w jej ramach instytucji. Z perspektywy sytuacji geopolitycznej ramy czasowe dysertacji obejmują dwie epoki historyczne: schyłkowe lata cesarstwa austro-węgierskiego oraz dwudziestolecie międzywojenne II Rzeczypospolitej. W okresie zaborów granice terytorialne archidiecezji pokrywały się z obszarem Galicji Wschodniej i Bukowiny, natomiast po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. obejmowały swoim zasięgiem trzy województwa: lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie.

Rozprawa stanowi monografię omawianej archidiecezji w latach 1902-1938. Przy tak sformułowanym problemie badawczym analizą objęto szeroki zakres problematyki dotyczącej struktur administracyjno-prawnych, funkcjonowania kościelnych instytucji, aktywności duszpasterskiej, zagadnień związanych z kultem, sprawy personalne duchownych, sztukę sakralną, aspekty finansowo-gospodarcze itp.

Podjęcie takiego problemu badawczego umożliwiły unikatowe zbiory archiwalne, przechowywane w kilkudziesięciu archiwach i bibliotekach w kraju i zagranicą. Niezwykle cenne podczas kwerendy okazały się zbiory biblioteczne następujących instytucji: Papieskiego Kolegium Ormiańskiego w Rzymie, Papieskiego Instytutu Wschodniego tamże oraz księgozbiór Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich w Warszawie. Wspomniane instytucje posiadają wartościowe wydawnictwa, które znacznie wzbogaciły bibliografię poruszanego tematu. Są to edycje źródłowe, artykuły prasowe, opracowania dotyczące dziejów Kościoła ormiańskokatolickiego oraz różnych aspektów funkcjonowania diaspory ormiańskiej w Polsce.

Bazę źródłową niniejszej rozprawy stanowią źródła rękopiśmienne zdeponowane w archiwach krajowych i zagranicznych m.in. w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, Tajnym Archiwum Watykańskim w Rzymie, Archiwum Kongregacji Kościołów Wschodnich tamże, Archiwum Polskich Ormian przy Fundacji Kultury i Dziedzictw Ormian Polskich w Warszawie i innych. Przeprowadzone kwerendy archiwalno-biblieczne umożliwiły pozyskanie mało znanego materiału źródłowego, rzadko wykorzystywanego w dotychczasowych badaniach naukowych. Opracowana rozprawa jest zatem pracą opartą w dużej mierze na źródłach archiwalnych różnej proveniencji i wytworzonych przez różne instytucje: kościelne, państwowe oraz osoby prywatne.

Dysertacja składa się z pięciu rozdziałów. W rozdziale pierwszym podano strukturę terytorialną i demograficzną archidiecezji, zaprezentowano ośrodki duszpasterskie, dzieje lwowskiej katedry ormiańskiej ze szczególnym uwzględnieniem prowadzonych w niej prac remontowo-konserwatorskich oraz troskę o świątynie parafialne.

W kolejnym rozdziale scharakteryzowano poddano osobę ordynariusza abp. Józefa Teodorowicza oraz jego działania w zakresie administracji i zarządu archidiecezją oraz aktywności na forum Episkopatu Polski. Ponadto przedstawiono strukturę i zakres obowiązków Konsystorza (Kurii), Sądu Arcybiskupiego oraz Kapituły Katedralnej. Uwzględniono także zagadnienia natury ekonomiczno-gospodarczej. Osobny paragraf poświęcono relacjom przedstawicieli lokalnego kościelnego środowiska ormiańskiego ze Stolicą Apostolską, Nuncjaturą Apostolską w Warszawie, patriarchatem ormiańskokatolickim w Libanie oraz obrządkami łacińskim i greckokatolickim na obszarze Galicji (Małopolski) Wschodniej.

W trzecim rozdziale omówiona została kadra duchowieństwa archidiecezjalnego. W pierwszym paragrafie przedstawiono formację duchowo-intelektualną alumnów, następnie

scharakteryzowano poszczególne grupy księży: proboszczów, wikariuszy, katechetów oraz ich działalność duszpasterską, katechetyczną, społeczną, naukową i polityczną. Zwrócono uwagę na politykę personalną ordynariusza, inkardynację kleryków i księży, zmianę przez nich obrządku itp. Osobny paragraf poświęcono na omówienie funkcjonowania Zakonu ss. Benedyktynek ormiańskich: organizację życia wspólnoty zakonnej, praktyk religijnych, podstaw finansowych, klasztornego gospodarstwa itp.

Czwarty rozdział przeznaczono na prezentację inicjatyw oświatowo-wychowawczych i kulturalnych, działalności zakładów naukowych i szkół dla młodzieży we Lwowie oraz na prowincji. Osobne miejsce poświęcono na omówienie aktywności na rzecz zachowania ormiańskiej tożsamości, dzieł sztuki i tradycji oraz przedsięwzięć wydawniczych w zakresie edycji czasopisma: „Posłaniec św. Grzegorza” i „Gregoriana”.

Ostatni rozdział dotyczy charakterystyki praktyk religijnych podejmowanych przez duchowieństwo i diecezjan. Zreferowano problematykę liturgii sprawowanej w archidiecezji, sanktuariów maryjnych, kultu św. Grzegorza i św. Kajetana, a także działalność bractw i stowarzyszeń religijnych zorganizowanych przez Ormian. Do rozprawy załączono kilkadziesiąt reprodukcji fotografii dokumentujących osoby i wydarzenia opisane w pracy.

Niniejsze opracowanie wypełnia zatem lukę w badaniach dotyczących organizacji i funkcjonowania Kościoła ormiańskiego na ziemiach polskich, a tym samym stanowi pewne ogniwo w problematyce armenistycznej. Podjęty temat wpisuje się także w szerszy kontekst zagadnień historyczno-kulturalnych, społecznych i religijnych na Kresach Południowo-Wschodnich II Rzeczypospolitej.

Rozprawa zawiera ważne informacje z dziejów Ormian polskich w ogóle: ich przeszłości, tożsamości, aktywności w sferze kultury oraz wysiłków zmierzających do ochrony dziedzictwa i tradycji. Ordynariusz archidiecezji pełnił zarazem funkcję lidera oraz reprezentanta tejże mniejszości. W omawianym okresie historii archidiecezji 1902-1938 wszystkie poważniejsze inicjatywy społeczno-kulturalne w środowisku ormiańskim realizowano przy udziale bądź protektoracie władz kościelnych; podobnie sytuacja wyglądała z prasą wydawaną przez Ormian w okresie międzywojennym. W dysertacji ukazano zatem jak doniosłą rolę odegrało środowisko lokalnego Kościoła i jego przedstawiciele dla cementowania więzi, ochrony wspólnych interesów oraz zachowania tożsamości społeczności ormiańskiej.

Praca spełnia jeszcze jedną funkcję. Mianowicie prezentuje stan archidiecezji w przededniu jej zagłady, a mianowicie wybuchu II wojny światowej oraz jej następstw w

postaci zbrodniczego systemu komunistycznego. Po roku 1939 duchowieństwo i wierni doświadczali szykan ze strony sowieckiego reżimu, a obiekty sakralne wraz z ich wyposażeniem narażone zostały na całkowitą zagładę i zapomnienie. Delegalizacji uległy też struktury i instytucje kościelne na obszarze Ukraińskiej Socjalistycznej Sowieckiej Republiki. Część duchowieństwa i wiernych została ekspatriowana w granice Polski powojennej. Można więc wywnioskować, że wraz ze śmiercią abp. Józefa Teodorowicza w 1938 r. zakończyła się pewna epoka w dziejach Ormian polskich oraz ich organizacji kościelnej.